

EL PAPER DELS INTEL·LECTUALS MALLORQUINS EN LA DIFUSIÓ DE LA IDEOLOGIA FRANQUISTA

JOSEP Mª BUADES I JUAN*

La guerra civil i la implantació del règim dictatorial del general Franco varen capgirar el panorama cultural de Mallorca. Josep Massot i Muntaner en el subtítol d'una de les seves obres (MASSOT, 1992) ha resumit les actituds dels intel·lectuals mallorquins davant el franquisme en tres paraules: col·laboració, oposició i exili. A aquest tríptic, jo hi afegiria una quarta actitud: la militància; i és que, com tendrem ocasió de veure en els següents paràgrafs, un important nombre d'intel·lectuals mallorquins optaren per una decidida defensa del bàndol nacional durant la guerra i, després, per una identificació amb el règim de Franco.

Quan el 19 de juliol de 1936 s'inicià l'aixecament militar a Mallorca, els intel·lectuals d'esquerres tengueren poques possibilitats al seu abast. Uns, els més afortunats, fugiren i s'exiliaren; als altres que es veieren impeditos de sortir de l'illa se'ls presentava un futur més incert. Entre els que optaren per l'exili, hem de destacar les figures de Gabriel Alomar, mort a El Caire el 1941; la del seu fill Víctor Alomar (que després pogué tornar a establir-se a Mallorca); i les d'Ignasi Ferretjans, qui fou president de la UGT a Balears i de l'Agrupació Socialista de Palma i que hagué d'exiliar-se a Mèxic; així com Pere Oliver i Domenge, membre d'Esquerra Republicana Balear i batle de Felanitx de 1931 a 1934; Francesc de Sales Aguiló, Antoni Maria Sbert i Bernat Jofre, que eren altres membres destacats d'Esquerra Republicana Balear; el músic Baltasar Samper, que morí a Mèxic el 1966; Maria Mayol i Colom, la qual tengué una vida política activa durant la II República, tot i que va poder tornar de l'exili i morí a Mallorca el 1959. També hageren d'exiliar-se Ernest M. Dethorey, crític avantguardista, així com qui per ventura sigui el més cosmopolita de tots els intel·lectuals mallorquins de l'època: Joan Mascaró, que es llicencià en llengües modernes, orientals, sànscrit i pali i literatura anglesa a la Universitat de Cambridge i desenvolupà una important tasca d'investigació i traducció, sempre, emperò, fora de la nostra illa.¹

Respecte als opositors al règim que romangueren a l'illa, les possibilitats anaven des de l'afusellament -tal fou el cas d'Emili Darder i d'Alexandre Jaume- fins a l'exili interior,² passant per l'empresonament. Massot i Muntaner (1978, p. 130) fa una relació -reconeixent

* Josep Maria Buades i Juan és becari d'investigació (FPI) del departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears. Desenvolupa una tasca de recerca sobre la Història política, ideològica i de les mentalitats a Mallorca durant el segle XX.

¹ Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 118-127.

² Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 145-153.

que no es tracta d'un *numerus clausus*- d'intel·lectuals mallorquins empresonats arran de la guerra per la seva militància política: Andreu Crespí, Joan Alomar i Cifre, Miquel Àngel Colomar, Miquel Massutí, Llorenç M. Duran, Joan Sanxo, Pere Capellà i Joan Capó. En alguns casos, com el de Bernat Gaita i Isern, redactor del diari *La Almudaina*, a més de director del setmanari *República* i cap de redacció del diari *Antorxa*, l'exili a Veneçuela havia estat precedit d'uns quants anys de presidi.³

El resultat de tota aquesta depuració política serà la implantació d'una única cultura, la pròpia del pensament oficialista, legitimador del nou règim i la consegüent condemna a la clandestinitat de qualsevol labor cultural que s'apartàs de l'oficial. A aquesta nova cultura s'hi adheriren diferents intel·lectuals mallorquins, uns per convicció i d'altres per oportunitat política. El cas paradigmàtic dels adherits al nou règim per voluntat pròpia i per comunió amb els dogmes polítics que el franquisme plantejava fou el dels germans Miquel i Llorenç Villalonga, els quals ja durant els anys de la II República es manifestaren clarament partidaris del centralisme, de l'espanyolisme i absolutament oposats al pancatalanisme dels escriptors mallorquins que integraven el grup «La Nostra Terra». Ferrà-Ponç els cita, juntament amb Jeroni Massanet,⁴ com els tres precursors del feixisme a Mallorca. La publicació el 1931 de *Mort de Dama* de Llorenç Villalonga, una novel·la que era una resposta des de l'òptica del nacionalisme espanyol als intents dels intel·lectuals de *La Nostra Terra*, els quals intentaven refermar el vincles polítics i culturals amb les altres terres de parla catalana.⁵ Però les acusacions més dures que llançaren els germans Villalonga als escriptors catalanistes tengueren lloc durant la guerra civil. Els bombardejos sobre Mallorca per part d'avions de la Generalitat catalana varen incentivar les crítiques contra els autors que el juny de 1936 signaren la *Resposta* al manifest dels intel·lectuals catalans, cosa que obligà a molts d'ells o bé a retractar-se o bé a matisar molt les seves anteriors afirmacions.⁶ Ben aviat catalanista es convertí en sinònim de traïdor i aquesta situació es perllongarà encara molts d'anys després d'acabada la guerra. Precisament un dels trets més característics dels franquistes mallorquins -i no tan sols dels mallorquins- va ser el seu anticatalanisme, un anticatalanisme que es fonamentava tant en raons polítiques (una visió distinta sobre l'articulació territorial de l'Estat espanyol) com en un odi de caràcter més bé irracional,

³ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, 352.

⁴ El fet que Jeroni Massanet (1872-1934) morís abans de l'esclafit de la guerra civil fa que no el tractem en aquest article. Tanmateix, vull fer constar les divergències que he trobat entre el tractament que d'ell fa Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (I)", 124-126, qui el titlla d'intentar ser el portaveu d'un cert sector del clergat i d'alguns grups agraris que desconfiaven del règim democràtic, mitificaven l'ordre i la disciplina i instigaven l'Exèrcit perquè establís una dictadura que salvàs la Pàtria, i el retrat que del mateix Massanet fa Francesc de B. MOLL: *Els meus primers trenta anys (1903-1934)*, Mallorca, 1970, 221), on diu coses com aquestes: "Don Jeroni Massanet era un demòcrata d'absoluta bona fe: es declarava republicà, però no volia que s'implantàs la república mentre no hi hagués en el país una verdadera majoria que volgués el canvi de règim. Així ho manifestava en el seu llibre *La reforma constitucional: lo que se intenta y lo que debe hacerse*, publicat aquell any 1929 quan Primo de Rivera intentava conservar el poder per un simulacre de Constitució que donàs a la Dictadura aparença de democràcia".

⁵ En la seva *Autobiografia*, Miquel Villalonga reconegué que *Mort de dama* era un pamflet espanyolista, malgrat ésser escrita en llengua vernacle (Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 43 n. 9). També Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)*, 308) ha definit aquesta novel·la com una caricatura del grup intel·lectual que la revista [*La Nostra Terra*] representava i Jaume VIDAL I ALCOVER: *Llorenç Villalonga (o la imaginació raonable)*, 55, l'ha qualificada d'ironia contra la recatalanització, que aleshores anava fent possible una moderada tolerància de l'Administració estatal, i contra l'abandonament del forçat, per inèrcia o per imposició, castellanisme habitual.

⁶ Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 92-107.

encara que agreujat per culpa de l'enfrontament bèl·lic. El fet que de Catalunya vengueren els avions que bombardejaven Mallorca i que de Catalunya també vengué el capità Bayo foren dos elements que permeteren argumentar als franquistes la seva catalanofòbia.

Fins i tot una vegada finalitzada la guerra, Miquel Villalonga continuà criticant els intel·lectuals de *La Nostra Terra*. En la seva *Autobiografia* publicà aquestes paraules:

*Como los extremos se tocan, en 'La Nostra Terra' se declaraban a la vez regionalistas y cosmopolitas. Eran pulcros y no razonaban mal el asunto. Vivíamos en la época del Ensayo. Surgió la adecuada y deseada teoría, toda flamante, por lo menos en el ropaje. La Patria era un concepto anticuado, infecundo. La Ciudad venía a reemplazarlo. En 'La Nostra Terra' se sentían ciudadanos del mundo. Su intención era excelente; sus conclusiones risueñas y optimistas. Pero la Patria seguía subsistiendo y la Paz languideciendo, y despuntaba la Guerra, en la que no creían aquellos vernáculos ciudadanos del mundo*⁷

Villalonga continuava donant el seu parer sobre el separatisme a Mallorca, dient que es tractava d'un mal que afectava només a les elits culturals que s'havien vist contaminades per l'ambient enrarit que hom respirava a Barcelona. Aquestes són les seves paraules: *La isla es pacífica y en mis compañeros militares hube de observar que el soldado mallorquín era tan bueno como el mejor que exista, pero a condición de separarle de sus paisanos, que le conservan el ambiente natal. De la misma manera, para hacer buenos separatistas, era necesario llevarlos a Barcelona, y por tal sistema de quien se los separaba no era, en realidad, de España, sino de Mallorca. Nada más ajeno a nuestro pueblo que las estridencias de las diversas Generalidades que ha producido Cataluña. El intercambio político no llegó a establecerse en ningún momento, aunque sí, y a título precario, el intelectual.*⁸ Per a Miquel Villalonga no hi havia cap motiu, ni lingüístic, ni cultural, ni històric: *El que en el siglo XIII Mallorca hubiera constituido un reino independiente, con dinastía propia, no era razón suficiente para resucitar a Jaime I y al rey Martín.*⁹ que justificà una disgregació, per mínima que fos, de la Pàtria espanyola, fruit de molts de segles d'esforços comuns: *Los Reyes Católicos habían trabajado en una empresa grande y constructiva. Austrias y Borbones continuaron, durante la Edad Moderna, la política de unificación nacional. Y en los instantes en que el telégrafo, la radio y el avión empuñen las distancias, hasta el punto de poder cruzar la península en el tiempo que Felipe II empleara en ir de Madrid al Escorial, nuestra pintoresca República abogaba por resucitar las nacionalidades, que sin duda fueron lógicas en la Edad Media, pero que, en la nuestra, resultaban anacrónicas.*¹⁰

No obstant, les diferències ideològiques entre els dos germans Villalonga eren notables. Damià Ferrà-Ponç¹¹ ha posat de manifest que Llorenç era per damunt de tot un liberal que constatava -ben a contracor- la crisi de l'individualisme burgès i de la seva expressió política: el parlamentarisme. Disposat a salvar el patrimoni cultural de la classe burgesa amb la qual s'identificava, es va mostrar tolerant -sense identificar-s'hi, però- amb un feixisme que semblava acomplir aquesta missió salvadora. Miquel, en canvi, era un

⁷ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 205.

⁸ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 207-208.

⁹ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 206.

¹⁰ Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 218.

¹¹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (I)", 131.

intel·lectual que desitjava superar l'escepticisme de joventut lliurant-se incondicionalment a uns ideals irracionalistes que va trobar en un grapat d'ideòlegs feixistitzants. Miquel Villalonga no va militar mai dins la Falange, però va esdevenir la màxima personalitat intel·lectual del feixisme a Mallorca. Malgrat tot, és difícil veure en la persona de Miquel Villalonga -com en cap altre intel·lectual mallorquí compromès amb el règim de Franco- un exemple de feixista pur. El seu pensament estava més influït per les conviccions d'un Charles Maurras i altres elements de l'extrema dreta francesa que integraven el partit Action Française¹² que no pel pensament totalitari d'un Mussolini o d'un José Antonio. D'ací que mantengués bones relacions amb Georges Bernanos, amb qui li devien unir similituds ideològiques molt profundes, almenys fins que aquest últim va publicar *Els grans cementiris sota la lluna*, obra en què denuncià cruament la repressió que el bàndol nacional estava practicant a Mallorca durant la guerra.¹³ Dins d'aquesta línia s'expressa Damià Ferrà-Ponç quan diu que *els feixistes hi foren una magra minoria abans de la guerra civil. Ho continuaren essent després, també. Més encara: el feixisme pur, oposat al decret unificador franquista, és gairebé desconegut a Mallorca. La dreta que senyorejava l'illa abans de 1936 és la que dona, a la postguerra, un suport ampli al nou règim. I els intel·lectuals conservadors s'avenen a pactar amb el poder.*¹⁴

Llorenç Villalonga, com a falangista, era poc ortodox. Tot i participar activament en la campanya propagandística dels nacionals, tant a través dels seus escrits a la premsa, com pels parlaments que féu a Ràdio Mallorca, la realitat és que les emissions de Llorenç Villalonga aixecaren crítiques i es va veure compel·lit a interrompre-les.¹⁵ El motiu era que Llorenç Villalonga, com a bon psiquiatra que era, tractava de trobar en la psicologia col·lectiva les arrels del feixisme, explicant així la necessitat que sentia bona part de la humanitat de seguir la figura d'un líder que proporcionàs seguretat i benestar al col·lectiu.

Altres intel·lectuals importants que es decantaren pel bàndol de Franco per convicció d'idees foren Gabriel Fuster i Mayans (Gafim), Joan Bonet i Gelabert, Joaquim Verdaguer i Travesí, Gaspar Sabater i Serra, Sebastià Cladera i Rotger, Ferrari Billoch, Gabriel Cortès, Josep M. Tous i Maroto, Lluís Segura Miró, Josep Reinés Reus, Bartomeu Quetglas i Ladislau López Bassa. De tots aquests els que tengueren una vida política més activa foren els dos darrers. Ladislau López Bassa, de professió militar, va ser un dels fundadors, l'any 1934, de Falange Española y de las JONS a Mallorca i des del setmanari *Actividad* va desenvolupar una intensa campanya de propaganda nacional-sindicalista. El març de 1937, amb la graduació de capità, es traslladà a Salamanca. Allà va participar activament en el procés d'unificació entre Falange Española i els carlins (abril de 1937) i ocupà el càrrec de secretari del Secretariat Polític de FET de las JONS.¹⁶ L'activitat desenvolupada a Mallorca pel sociòleg Bartomeu Quetglas, sobretot pel que respecta a la fundació per part seva de la Caja Compensadora de Palma de Mallorca,¹⁷ va influir decisivament en la redacció del *Fuero del Trabajo*, normativa clau per entendre la política laboral del règim de Franco. En

¹² Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 18.

¹³ Georges BERNANOS: *Els grans cementiris sota la lluna* (Introducció, notes i apèndix de Josep MASSOT i MUNTANER i Pietro COPIZ, 5-23.

¹⁴ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (IV). Mites culturals de la postguerra: l'Art (1939-1945)", 165.

¹⁵ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 24.

¹⁶ *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, s. v.

¹⁷ Joan BESTARD I COMAS: *Mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà. La seva obra social*,

un estudi històric publicat al 1939 i titulat *Los gremios de Mallorca*,¹⁸ Quetglas aprofità per traslladar al passat la doctrina corporativista del sindicalisme vertical.

Gabriel Fuster Mayans (Gafim) va ser afecte al règim franquista, malgrat haver estat un dels signants de la *Resposta dels mallorquins al missatge dels catalans*. Era redactor del *Baleares* i també es dedicà a la creació literària, tant en català com en castellà.¹⁹ Sobre Gafim podem llegir aquestes paraules a l'autobiografia de Miquel Villalonga: *Por aquellos días conocí a Gafim, pseudónimo de Gabriel Fuster Mayans, que acababa de regresar de la Residencia de Estudiantes de Barcelona, dirigida entonces por uno de nuestros más finos poetas, don Miguel Ferrá. Gafim era muy joven y cultivaba el intrascendentalismo. Educado entre separatistas, no había tomado, ni tomó jamás, partido. (...) Diré, por de pronto, que al principio no me interesó lo más mínimo. Yo era un viejo monárquico y aquella republiquita con himno de Riego me tenía muy agriado. No me hallaba entonces de humor para celebrar la 'nonchalance' de ningún jovenzuelo.*²⁰ Damià Ferrà-Ponç recull una anècdota molt significativa sobre la incorporació de Gafim a Falange: *Un amic li demanà explicacions per haver entrat a Falange, i Gafim li contestà: "¿No veus que si guanyen els socialistes em prendran So N'Ametler?"*²¹ I pel que respecta a l'ús literari de la llengua catalana hem de dir que, encara que Gafim no va caure mai dins la castellanització, reservava l'ús del català per a un gènere d'humor dialectal o lingüísticament barrejat, practicant així una clara diglòssia.²²

Un altre redactor del *Baleares* que combinà la seva militància política en favor del règim de Franco amb la pràctica de la creació literària en català fou Joan Bonet i Gelabert. Diu Damià Ferrà-Ponç que Joan Bonet, donada la seva formació periodística a Madrid, era en acabar la guerra un escriptor absolutament castellanitzat, però desproveït d'actituds negatives contra les lletres catalanes. D'aquesta manera, cap al 1946, quan una altra vegada la cultura catalana va esdevenir protagonista a Mallorca, la castellanització se li va fer incòmoda.²³

Joaquim Verdaguer havia col·laborat a *La Nostra Terra*, fent traduccions catalanes de Kipling, i aportant anys més tard a les lletres catalanes les narracions humorístiques de *Dues Històries Ferestes* (la primera edició de les quals es va fer a la col·lecció 'Les Illes d'Or'), però durant la guerra s'afegí al bàndol nacional i a la propaganda anticatalana.²⁴ Com

18 Al volum de l'*Anuario de Historia del Derecho Español* corresponent als anys 1942-1943, 661-662 s'hi pot trobar una ressenya crítica signada per Juan BENEYTO d'aquest llibre de Quetglas: *El sr. Quetglas, orientador animoso de obras sociales y alma de la Caja Compensadora de Mallorca, estudia desde hacía varios lustros la organización de los gremios mallorquines. Ahora, por el deseo de enlazar las doctrinas del Fuero del Trabajo con el sistema tradicional de nuestra artesanía, y -según cuenta- atento al consejo de apreciadísimos amigos, ha lanzado en un volumen el resultado de las investigaciones hechas en los archivos de su tierra, precediéndola de una construcción general sobre el gremio y agregando un apéndice, en el que se entremezclan las vicisitudes producidas por el liberalismo y ciertos notables documentos históricos, con unas páginas de teorías en las cuales los gremios aparecen como 'espejo, norte y guía del nacionalsindicalismo'*.

19 *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, s. v.

20 Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 208-209.

21 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 100-101.

22 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 103.

23 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 110.

24 Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 99.

reconegué Joan Bonet en el pròleg de una reedició d'aquests dos relats,²⁵ Joaquim Verdager era un escriptor d'expressió castellana que amb *Dues Històries Ferestes* va reprendre, amb molta gràcia, el diàleg amb la llengua pròpia. Gaspar Sabater i Serra, per la seva part, va col·laborar amb la revista *Aquí estamos*, on practicà l'assaig sobre temes políticoculturals, amb les seves *Criteriología nacionalindicalista* i *Criteriología profana*. A l'any 1944 publicà *En torno a la afirmación española (El espíritu de la nueva generación)*, on refonia el pensament dels principals ideòlegs del règim (Giménez Caballero, Ramiro de Maeztu, Salaverría, Antonio Tovar...). Sabater havia predicat les virtuts de la castellanització i havia menyspreat la cultura autòctona. El seu pensament, massa anquilosat i rígid no es va saber adaptar a les noves conjuntures i cap al 1943, quan arran de la desfeta de l'Eix es varen anar esvainent els somnis totalitaris, anirà perdent totes les tribunes des d'on havia pogut difondre el seu missatge.²⁶ Sebastià Cladera i Rotger escriví peces teatrals marcadament patriòtiques, com ara *Morir por la Patria* o *Un capitán español*.²⁷ Dins d'aquest teatre «nacional», i participant activament en el *Teatro Azul*, organisme d'arts escèniques enquadrat a la Delegació de Premsa i Propaganda de FET-JONS, hi trobam també Ferrari Billoch, que al 1938 va estrenar *El hombre que recuperó su alma*, i Gabriel Cortès, que al mateix any estrenà *Cuento Azul*, obres totes elles d'un marcat caràcter propagandístic i apològic.²⁸ Josep M. Tous i Maroto, per la seva part, farà una poesia clarament tradicionalista; els seus temes seran el patriotisme, el costumisme i la religió.²⁹ Tous i Maroto estava plenament identificat amb els sectors més immobilistes del Moviment Nacional, es castellanitzà plenament i publicà al 1940 uns poemes clarament apològics del nou règim, titulats *Al despertar de España*. Per a ell, el catalanisme no podia anar més enllà d'un sucursalisme folklòric.³⁰ Lluís Segura Miró i Josep Reinés Reus també portaren a terme una poesia apològica del bàndol nacional.³¹

El diari *Baleares*, que era l'òrgan de FET-JONS i alhora el diari de major difusió a l'illa de Mallorca, s'encarregà durant els anys de govern del Caudillo de refermar en la consciència col·lectiva dels mallorquins una visió negativa envers als nacionalistes catalans. Així, en un article d'opinió publicat el 13 d'octubre de 1940, titulat *Poblet, monasterio español* i signat per Jorge Claramunt, hom podia llegir coses com aquestes: *Quienes hemos tenido que tratar de cerca al separatismo catalán, sabemos cuanto ha tenido de ilógico y absurdo. Cualquiera que no haya vivido en Cataluña los años republicanos no comprenderá las absurdas concomitancias de los nacionalistas (?) [sic] de derecha, con las más sectarias organizaciones del separatismo izquierdista. Es verdad que muchos hábiles mangoneadores de la cosa pública catalana, situados socialmente en ese sector ambiguo que como derecha era considerado, hacían de vez en cuando acto de presencia española para mejor respaldar sus actividades secesionistas. En el fondo a unos y a otros les unía íntimamente el odio a la causa nacional y el afán mezquino de animar pequeñeces políticas. El caso de los*

²⁵ Joaquim VERDAGUER: *Dues històries ferestes*, 11.

²⁶ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 94-99).

²⁷ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 115.

²⁸ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 92.

²⁹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", 128.

³⁰ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 99-100.

³¹ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (IV). Mites culturals de la postguerra: l'Art (1939-1945)", xx.

separatistas vascos no es único ni original. Si acaso, les hemos de conceder una condición ingenua que les hacía manifestar claramente sus propósitos, mientras en Barcelona se acudía al doble juego, a la frase ambigua y a la intriga oculta. No es difícil advertir en aquestes paraules una clara al·lusió als polítics catalans que durant el regnat d'Alfons XIII i la II República combinaren les demandes d'autogovern per al seu país, amb la participació activa en la vida política espanyola.

També en un editorial commemoratiu del vintè aniversari del frustrat desembarcament del capità Bayo a Mallorca, titulat *Aquel 4 de septiembre de 1936* i publicat el 3 de setembre de 1956, es podien llegir aquestes al·lusions al bàndol republicà en general i al nacionalisme català en particular: *No era ciertamente un ejército regular el que arribó a tus costas, para abatirte en noble lid. Eran gentes mercenarias de la requisita de barrios chinos y de prostíbulos, reclutados por un Capitán aventurero, que venían a gozarte sensualmente al reclamar de tu belleza helénica y al conjuro de tus riquezas seculares. Eran los de la razzia de Ibiza, su pequeña Bagdad llena de oro, que habían puesto tierra púnica en sus pezuñas; y eran los sicarios traidores de la Generalitat, que te acababan de ofrecer en bandeja la secesión para uncirte al carro de su nacionalismo pirenaico. I continuava dient: Era el aquelarre de la anti España que se había dado cita en nuestra isla; y tú, Mallorca, en una arcada que se hizo angustia de todos tus pobladores, sentiste en tus entrañas el vómito del mayor y más heroico de los desprecios.*

No obstant això, la ideologia oficialista que es destil·lava de les pàgines del *Baleares* rarament guardava relació amb l'activitat creativa que portaven a terme aleshores els intel·lectuals mallorquins. És cert que els principis que preconitzava el franquisme, com ara l'ordre, la jerarquia, el respecte a l'autoritat establerta, la unitat d'Espanya, la catolicitat del poble espanyol, el conservadurisme i el respecte a les tradicions i, fins i tot, el model de justícia social que es defensava des de les files falangistes, eren àmpliament acceptats per la societat illenca, sense que aquí es poguïn fer diferències en funció de classes socials. A més, el fet que Mallorca havia estat situada en el bàndol de Franco des del començament de l'aixecament militar i que molts de mallorquins sentien el franquisme com a quelcom propi, que havien hagut de defensar front a intents exteriors d'ocupació, explica que fins a dates recents no es pogués articular un moviment antifranquista a l'illa.

Dos casos d'intel·lectuals mallorquins que s'incorporaren al carro triomfal del franquisme, no tant per acceptar plenament tots els seus postulats, sinó més bé perquè l'adhesió al franquisme era l'única alternativa viable que se'ls presentava, foren els de Joan Estelrich i el de Llorenç Riber. Ambdós provenien de files catalanistes: el primer havia estat secretari de Cambó, diputat a Corts durant la II República per la Lliga Regionalista i president de la Fundació Bernat Metge, mentre que el segon va ser el guanyador dels Jocs Florals de Barcelona dels anys 1908 i 1910, Mestre en Gai Saber i portà a terme una intensa activitat en la ja citada Fundació Bernat Metge.³² La trajectòria vital d'Estelrich ha estat molt ben resumida en aquestes paraules d'Andreu Manresa:

Joan Estelrich fou periodista i editor precoç: a l'illa de Menorca primer, després al costat de Mossèn Alcover a Mallorca, suportant amb Joan Pons i Marquès "La Veu de Mallorca", més tard a Barcelona amb Cambó la Fundació Bernat Metge -que dirigiria

³² Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 30-52.

fins a la seva mort-, entre i entre recala menys d'un any, el 1921, a Palma de Mallorca per crear per a Joan March el periòdic "El Día"; de bell nou a la Ciutat Comtal fa feina a diferents editorials, milita amb la Lliga, és diputat tres vegades durant la República, per Girona, a les Corts de Madrid. Des del 36, a l'exterior, ofereix suport internacional a la rebel·lió de Franco, amb els diners i la reflexió política del seu líder i amic Francesc Cambó. Després, del silenci alluny i l'exili exterior, reprèn el pensament i la crítica a "Destino" i "Diario de Barcelona", a més de moltes altres publicacions internacionals. Va a Tànger, des del 49 al 52, per dirigir, encomanat per l'Estat espanyol, el diari "España"; a Àfrica, com abans a Formentor, a Mallorca, a Barcelona, a París, per tot el continent empeny iniciatives culturals d'alçada i transcendència. Al final del llarg camí se'n torna a Europa per representar, davant les institucions lliures, l'Espanya autoritària». La institució a la qual fa referència Andreu Manresa és la UNESCO, en la que Joan Estelrich hi participà com a representat de l'Espanya de Franco.³³

En el cas d'Estelrich, com en la majoria dels membres de la Lliga Regionalista, quan va esclatar la guerra civil se li va presentar un conflicte entre els diversos principis que integraven la seva ideologia i hagué de decidir quins eren prioritaris. Per al pensament conservador i catalanista de Cambó i dels seus seguidors va prevaler l'ordre i la disciplina que s'impartia des de les files franquistes per damunt dels desitjos autonomistes. És evident que el pensament cambonià estava molt més pròxim al franquisme (exceptuant, això sí, la qüestió espanyolista) que no a les propostes comunistes o anarquistes. Per damunt de la voluntat d'arribar a una Catalunya més o menys sobirana estava l'interès en mantenir la propietat privada i l'*statu quo* econòmic. I és per això que Joan Estelrich, des del seu exili a França, aprofità per fer propaganda del bàndol franquista a nivell internacional. La seva obra *La persecució religiosa a Espanya* es va publicar en cinc llengües, de les quals jo he tengut al meu abast la italiana. Aquesta obra comença justificant l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936, dient³⁴ que va ser una resposta de legítima defensa front a l'onada revolucionària dels sectors esquerrans, una onada que ja va tenir les seves primeres temptatives a l'any 1931, tot just establerta la República, però que s'agreujaren a partir del 16 de febrer de 1936, després de la victòria del Front Popular a les eleccions generals. L'alt nivell de desordre que patia el país es palesà, segons Estelrich, en l'assassinat de Calvo Sotelo (13 de juliol), que segons l'autor mallorquí comptà amb el suport del govern. L'assassinat d'un dels principals líders de l'oposició va ser la provocació màxima que determinà la ràpida reacció de protesta per part dels militars, gràcies als quals es podria restituir al país l'ordre i la pau. A la pàgina 182 d'aquest llibre, Estelrich ens dona una justificació del perquè de la seva militància filofranquista: *La revolució anarquista i marxista d'Espanya és l'explosió de tots els sentiments negatius: antireligiosa, anticultural, antihistòrica, antiliberal, antiartística, antiespanyola i, també a Catalunya, supremament anticatalana*. I afegeix, per remarcar encara més que la presa de partit pel bàndol de Franco és deguda, per damunt de tot, a la necessitat de preservar la cultura: *Aquest pla [d'anihilació del clergat] ha estat volgut i executat, entre d'altres, pel cap anarquista Garcia Oliver, actual ministre de justícia de la República, que va declarar en el seu discurs veritablement memorable pronunciat a València, la guerra no només als capellans, sinó també als jutges, als magistrats i als professors i intel·lectuals, considerant-los com uns "milionaris de la cultura"*.

³³ Joan ESTELRICH: *Obres essencials (De Mallorca a Europa)*, a cura d'Andreu MANRESA, 6.

³⁴ Joan ESTELRICH: *La persecuzione religiosa in Spagna*, 25-28.

Estelrich fou conscient de què, tal i com anaven els esdeveniments, el comandament del bàndol republicà girava els ulls cap a la revolució de tall bolxevic o anarquista i se separava radicalment del règim de protecció de les llibertats públiques, que ell, com a bon liberal que era, tant desitjava. Per això, va haver d'elegir entre dos mals el menor i es decantà pel franquisme. Malgrat tot, Joan Estelrich no renegà mai obertament del seu passat de militància catalanista i bona prova d'això va ser l'article que publicà a la revista falangista *Destino*, commemorant la recent mort de qui durant molts d'anys va ser el seu mentor: Cambó. Si fa uns moments hem pogut llegir les dures paraules que Jorge Claramunt va escriure contra els nacionalistes catalans i que el diari *Baleares* va reproduir el 13 d'octubre de 1940, seguidament reproduesc uns fragments d'aquest panegíric que, amb el títol de *Cambó*, va publicar Estelrich a *Destino*:

En la pugna de los ideales, de los partidos y de los intereses, surge Cambó, a principios de siglo. Se destaca inmediatamente. Forjador de conciencia colectiva, organizador de anchos movimientos, temible parlamentario, su nombre va unido a las vicisitudes de la historia de España hasta julio de 1936. (...) Ídolo de muchedumbres; figura inquietante y tentadora, rodeada de adulaciones; querido con fidelidades inquebrantables y combatido con la pasión sin escrúpulos de las facciones meridionales y con el arte blasfematorio de las urbes tumultuosas. Podrán argüir y tergiversar a su gusto los resentidos, los escépticos y los glosadores. La viril energía de Cambó, su originalidad de tipo moderno, su personalidad superior al servicio de ideales hondamente e invariablemente sentidos, constituye un hecho humano de valor en sí, sea cual fuere tanto el alcance de sus éxitos como el grado de fatalidad de los obstáculos que se opusieron a sus altos fines»³⁵

Estelrich conclou afirmant que Cambó va ser una ocasió desaprofitada; va néixer en el moment i en el lloc oportú, però malauradament no va ser ben aprofitat.

En el cas de Llorenç Riber la seva adscripció als sectors de l'extrema dreta espanyola va ser anterior a l'inici de la guerra civil. A pesar dels seus inicis catalanistes, el 1935 entrà a col·laborar a les pàgines d'*Acción Española* i allà es relacionà amb Ramiro de Maeztu. Després, durant la guerra, s'adscriurà completament al franquisme. Però, el Riber de la posguerra no va trencar totalment amb els seus orígens catalanistes i segons Damià Ferrà-Ponç no es va arribar a integrar mai del tot dins del món castellà. Els personatges de la història i de la literatura catalanes són una constant en les seves col·laboracions periodístiques d'aquells anys i el trobam participant en les tertúlies literàries de Can Massot, a més de ser un dels principals impulsors de la represa de l'activitat cultural autòctona de la Mallorca dels anys quaranta.³⁶ Com ens indica Josep Massot i Muntaner, Llorenç Riber va influir molt considerablement en els primers anys de la posguerra perquè Moll pogués obtenir l'autorització per publicar *obres clàssiques de literatura regional que res no tenien a veure amb tendències polítiques*.³⁷

³⁵ Joan ESTELRICH: *Cambó*, nº 520 de *Destino*, 5 de juliol de 1947, 207-208.

³⁶ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil, 30-52.

³⁷ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, 276.

Un altre cas digne de ser comentat és el de Miquel Gayà. Com reconegué a les seves memòries,³⁸ a l'any 1936 encara no tenia ben clar quines diferències hi havia entre ser catòlic, ser de dreta i ser feixista; més bé -com diu ell-, no entenia altra forma de dreta que no fos aquella de l'Evangeli. El que tenia més present del Front Popular era el seu anticlericalisme, que es demostrava en alguns cartells propagandístics que comparaven els capellans amb els mercaders del temple. *A mi m'esveraven aquelles frases i, a dir ver, em feien mal a l'estómac*, recorda Miquel Gayà, que prossegueix dient que la notícia de la victòria electoral de les esquerres li degué baixar les defenses fins a tal punt que va patir un grip que va arrossegar durant setmanes i que, finalment, l'obligà a ingressar a l'hospital militar. L'aixecament militar va aplegar en Miquel Gayà fent el servei militar, cosa que li va permetre ser un testimoni directe dels principals esdeveniments bèl·lics de l'illa. Amb aquestes paraules relata els seus records del desembarcament de Bayo a Portocristo: *Les monges del convent de la Caritat s'atansaren a nosaltres i ens oferien escapularis del Carme, exhortant-nos a tenir confiança en la nostra Mare del Cel.*³⁹ *Amb el nostre emblema cosit a l'uniforme, de cop i volta ens havíem convertit en 'croats' d'una fe religiosa. Ens calia defensar els costums ancestrals de l'aviar, les formes d'una moral rígid i antiga, i els temples que bastiren els nostres avantpassats. Vist a distància de mig segle, no em deixa de causar un efecte prou estrany: assumir la defensa de Déu amb l'emblema sant damunt el pit i amb el fusell a les mans. Aquesta estampa, però, caldria viure-la en calent -i en directe!- per assolir-ne la total comprensió. Enfront -creïem nosaltres-, teníem el bàndol dels «sense Déu» que ens invadien la terra, i venien a fer befa dels nostres sentiments, a trepitjar les nostres imatges sagrades, a incendiar els nostres temples, i a martiritzar els nostres creients. En teníem una prova irrefutable amb tot el que s'havia esdevingut a la zona de la República, i ara, a Mallorca mateix, en les esglésies de Portocristo i Son Carrió.*⁴⁰

Tanmateix, els franquistes mallorquins reunien uns perfils ideològics que els feien peculiars respecte a la resta de franquistes de l'Estat espanyol. Això es veu clarament quan s'estudia la història del diari *Baleares*. El *Baleares* va treure al carrer el seu primer número el dia 13 de juliol de 1939 i és un diari que, després de diverses vicissituds (entre elles el canvi de llengua i el gir copernià en la seva línia editorial), encara es publica als nostres dies. Va néixer fruit de la fusió dels diaris *El Día* i *Falange* i va ser de titularitat pública fins a l'any 1984, en què l'empresa Premsa Nova S.A. va adquirir els locals i els drets de capçalera.⁴¹ Durant la dictadura de Franco els directors que tengué aquest rotatiu varen ser: Pablo Saiz de Gralla (1939-1940), Nicolau Brondo Rotten (1940-1941), Pedro Álvarez (1941-1944), Domingo Medrano (1944-1948), Antoni Colom Colom (1948-1949), Jordi Andreu Alcover (1949-1952), Waldo de Mier (1952-1957), Ignacio Arroyo (1957-1961), Francisco Javier Jiménez González (1961-1975) i Antoni Pizà Ramon (1975-1981).⁴² Molts d'aquests directors no havien tengut cap altre contacte anterior amb la societat illenca i es posaren al capdavant del diari amb un tarannà gairebé funcional, mentre aguardaven que els destinassin a un lloc millor. La línia editorial del diari estava marcada, doncs, tant pel nomenament dels directors, que es feia a Madrid, com a través de les consignes que delimitaven clarament què s'havia de dir i com s'havia de dir. Molts dels editorials que sortien publicats als dies més assenyalats (18 de juliol, 1r d'abril, 12 d'octubre...) eren redactats en el Ministeri de Premsa i Propaganda (després Ministeri d'Informació i Turisme)

38 Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, 102-103.

39 Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, 126.

40 Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, 127.

41 Miquel FERRÀ i MARTORELL: "75 anys a Balears", *Diari de Balears*, 1 maig 1996.

42 Arnau COMPANYY: *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*, 35-36; Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", 9 ss.

i la seva inserció era obligatòria per a tots els diaris de la xarxa del Moviment. A més, la seva redacció estava feta de tal manera que es podien publicar a qualsevol indret d'Espanya, ja que sempre tractaven temes generals de la nació, sense entrar en particularismes regionals. En quant a la feina de caràcter ideològic, als editorials i articulistes mallorquins els restaven tan sols els aspectes més locals, que podien comentar tenint sempre en compte la censura que fins a l'any 1966 fou prèvia.

I és que el discurs franquista moltes vegades xocava de front amb la realitat de Mallorca, una terra que per la seva tradició històrica i cultural quedava un tant al marge de la tradició castellano-espanyola en què es nodria el pensament oficialista. Això es veu clarament quan s'examina l'obra dels principals intel·lectuals mallorquins addictes al franquisme. En gairebé tots els casos trobam que una part substancial de la seva obra està redactada en català. I en algun cas, com és el de Llorenç Villalonga, l'escriptor, partint d'una militància marcadament anticatalanista, ha esdevingut un dels principals novel·listes del segle XX en llengua catalana. D'aquest fet se'n adonà Josep Maria Llompart, cosa que li dugué a escriure sobre l'autor de *Mort de Dama*: *heus aquí el cas curiosíssim d'un escriptor que, havent fet ús de la nostra llengua per fer caricatura dels mateixos que l'empraven i essent més aviat escèptic quant a l'eficàcia del català com a instrument de creació literària, s'ha convertit avui en una de les figures més prestigioses de la literatura catalana contemporània*.⁴³ Són precisament aquestes paradoxes les que doten de personalitat pròpia el franquisme mallorquí, un franquisme que accepta i repeteix les consignes arribades del poder central, però que al mateix temps no pot deslligar-se d'una realitat quotidiana que l'envolta. Un cas que exemplifica això que dic és la polèmica que Joan Bonet va entaular des de les fulles del *Baleares* (22 d'agost de 1956), on aquest autor replicà les crítiques que Camilo José Cela va vessar a *Papeles de Son Armadans* sobre el *Recull de contes balears*⁴⁴ recentment publicat i en el qual hi va intervenir el mateix Bonet: *Y ahora nos llega el número quinto de 'Papeles de Son Armadans' con la reseña crítica del 'Recull'. Después de calcar las palabras del editor [Santiago Albertí], en su prólogo sobre el objetivo que el 'Recull' persigue, la revista habla por sí misma y dice: 'El número de autores representados en el 'Recull' es, desde el punto de vista de la calidad literaria, excesivo. Las islas Baleares no pueden ofrecer sino unas pocas personalidades aisladas en el campo de la prosa'. Crítica a questa a la que Joan Bonet replicà així: Había que suplicarle a los 'Papeles' que nos indicaran, rigurosamente, cuál es el cupo de escritores que este año tenemos asignados en las Baleares, pues es evidente que ahí, en el 'Recull', lo hemos sobrepasado, y, claro, haciendo peligrar todo el panorama de la literatura contemporánea nacional. Imagine el lector que, de repente, esos doce escritores del 'Recull' nos lanzamos a la conquista de Madrid, ¿qué podría pasar?*

També és digne de comentari el cas del ja esmentat Miquel Villalonga, qui, malgrat els seus posicionaments marcadament espanyolistes i justament després de dirigir duríssimes crítiques contra els catalanistes mallorquins en la seva *Autobiografía*, aprofita les pàgines de les seves memòries per elogiar la figura d'alguns dels més renombrats escriptors mallorquins en llengua catalana. Concretament, cita Mª Antònia Salvà, Miquel Costa i Llobera, Llorenç Riber, Antoni Mª Alcover, Miquel Ferrà, Josep Ramis d'Ayreflor, Gabriel

⁴³ Josep Maria LLOMPART: *La literatura moderna a les Balears*, 159.

⁴⁴ "El 1956 aparegué a Barcelona un *Recull de contes balears* (volum 20 de la «Nova Col·lecció Lletres» de l'Editorial Albertí) que donava fe de vida de vells i nous narradors: Joan Bonet, Miquel Bota Totxo, Gabriel Fuster Mayans, Josep M. Palau i Camps, Miquel Serra Pastor, Josep Sureda Blanes, Joaquim Verdaguier, Jaume Vidal i Alcover i Bernat Vidal i Tomàs". Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 262-263.

Maura i Miquel dels Sants Oliver;⁴⁵ encara que aquí hem de matisar que els autors relacionats per Villalonga eren tots ells -en major o menor mesura- integrants del conservadorisme mallorquí i, per tant, fàcilment acceptables pel règim. Tampoc no estalvià afalagaments per a Salvador Espriu, si bé reconegué que anys enrera *el bello volumen de Espriu, por estar escrito en catalán, me irritaba*. I s'autojustifica dient que *nos hallábamos en vísperas de combatir duramente y nos estorbaba la impedimenta de bizantinismos para reñir una guerra que no teníamos otro remedio que ganar*.⁴⁶

Durant la dècada dels seixanta el creixement econòmic de l'illa, motivat pel desenvolupament del turisme, va comportar també l'afluència d'un important contingent de població que emigrava des d'altres regions espanyoles. Aquests immigrants, generalment de parla castellana, i qualificats pels mallorquins com 'forasters' (un terme que aviat tindrà connotacions pejoratives), no sempre es varen poder integrar fàcilment en la societat illenca. D'això se'n fa ressò un editorial publicat al *Baleares* el dia 9 d'octubre de 1970. L'articulista comença parlant de la prosperitat econòmica de l'illa i de la necessitat de l'arribada de població immigrada per omplir les places vacants en molts de sectors laborals i dels mutus beneficis que d'aquesta relació se'n deriven tant per a la població mallorquina com per a la població recentment arribada, d'origen peninsular. Però immediatament passa a lamentar-se de la manca d'integració i d'un cert sentiment de racisme que s'estava estenent entre els illencs. Diu així l'editorial: *Y sin embargo... esta mutuamente beneficiosa dependencia económica y laboral, en el terreno social, en el terreno humano, ha tenido y tiene todavía mucho que desear. No hemos inventado nosotros, desde luego, el sentimiento de superioridad con respecto al inmigrante. Pero tal vez sí lo hemos «enriquecido» con nuestra condición isleña de sociedad hermética y cerrada. Este sentimiento -pues por algo son mutuos- se ha visto correspondido por una tremenda falta de arraigo, de asimilación, de adaptación por parte de los 'forasteros'. Y unos y otros nos hemos sentido lamentablemente incómodos, preciso es reconocerlo. Poco ha habido, por ambas partes, de concesión mutua y de afán humilde y sincero de aproximación*.

Certament, el franquisme, sobre tot a mesura que el malson de la guerra civil s'anava diluint en l'imaginari col·lectiu, va anar obrint-se a les noves postures fins a establir un pluralisme polític molt limitat. D'allò que Javier Tusell qualifica de 'temptació feixista i imperial'⁴⁷ i que per a l'àmbit que ara ens interessa ve marcada pels entrebancs legals i de censura que les autoritats interposaven per a la publicació d'obres en català,⁴⁸ es va anar passant paulatinament a una altra etapa de major tolerància, en què les autoritats acceptaven un regionalisme *bien entendido*, de caràcter tradicionalista i conservador. És més, el franquisme va ser suficientment permeable com per anar incorporant com a propis alguns dels elements de la cultura autòctona mallorquina. I és indubtablement aquesta permeabilitat la que va permetre que el franquisme es convertís en un moviment social d'espectre molt ampli.

Com diu Sebastià Serra Busquets,⁴⁹ malgrat que fossin uns anys de castellanització a tots els nivells oficials, la cultura en català sobrevivia en l'àmbit casolà i popular. I respecte

45 Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 218.

46 Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, 221.

47 Javier TUSELL: *La dictadura de Franco*, 251.

48 Josep MASSOT I MUNTANER: *El primer franquisme a Mallorca*, 429-462.

49 Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui: 1975-1995*, 36-37.

a l'ús públic de la llengua durant els anys del franquisme hi hagueren dues manifestacions que foren tolerades en la generalitat dels casos per les autoritats: d'una banda el teatre en català, de caràcter gairebé sempre costumista, i per l'altra els glosadors, una bona mostra de la literatura tradicional mallorquina i que solien estar sempre presents a les festes populars. Damià Ferrà-Ponç reconeix que les manifestacions folkloritzants sobrevisqueren durant els anys de la guerra i de la postguerra i que, de vegades, reberen el suport d'elements entusiastes del Moviment Nacional que hi advertien la possibilitat de transformar-les en instrument disgregador contra les aspiracions catalanistes.⁵⁰ No obstant això, Josep Massot i Muntaner posa de manifest que hi hagueren casos de glosats la publicació dels quals va ser prohibida per la censura pel simple fet d'estar redactats en llengua vernacle i a pesar de tractar-se d'apologies del general Franco i de l'aixecament militar del 18 de juliol.⁵¹ Ara bé, aquestes situacions es produïren en els primers anys de la postguerra, quan els ànims en favor de la uniformització de l'Estat estaven més encesos. També a l'àmbit literari es permeté la publicació d'obres en català. Al començament les traves eren nombroses: normalment les autoritats només donaven permís per a la publicació d'autors clàssics i respectant en tot cas l'ortografia original, com si les normes de Pompeu Fabra no haguessin existit mai i essent destinades exclusivament a un públic erudit.⁵² Però, a partir de 1941/43 a Mallorca i a partir del 1946 a Catalunya, Massot i Muntaner adverteix l'existència d'una 'escletxa',⁵³ un canvi de rumb en la política seguida fins aleshores, amb una major permissivitat de les autoritats en el que es referia a l'autorització de noves publicacions en català. Gràcies a aquest canvi de rumb varen poder sortir a la llum pública, entre d'altres, l'*Aplec de Rondalles* d'Antoni Maria Alcover, la col·lecció *Les Illes d'Or* i els volums 3r a 9è del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, que reobriren el panorama literari en català.

Si fa uns moments he posat els germans Villalonga com a exemple dels franquistes adherits al Moviment per conviccions pròpies -o, en el cas de Llorenç Villalonga, almenys pel que respecta als primers anys-, el cas paradigmàtic de l'intel·lectual il·lenc que s'hi adherí per motius de necessitat, com a única sortida per evitar l'ostracisme -o mals encara pitjors-, va ser Francesc de Borja Moll, que, com diu Sebastià Serra,⁵⁴ a base de paciència, molta feina i bones relacions, va poder reprendre l'activitat editora a partir dels anys 40. La feina monumental de Moll en defensa de les lletres catalanes en els difícils anys del franquisme és objecte d'unes justes i merescudes paraules d'elogi de Josep Massot i Muntaner, qui qualifica la labor de Moll de *tasca enorme, que sembla que sobrepassa la vida d'un home*.⁵⁵

El mateix Moll explica a les seves memòries com es va fer milicià i, de retruc, acabà incorporant-se a les files de Falange.⁵⁶ La seva activitat catalanista (més filològica que no política) i el fet d'haver estat un dels signats de la famosa *Resposta al manifest dels intel·lectuals catalans* l'induíren a presentar-se voluntari a les Milícies Urbanes i tractar d'evitar així possibles represàlies. En un temps en què la por regnava a Mallorca, en què els

⁵⁰ Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", 71.

⁵¹ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, , 62-65.

⁵² Josep MASSOT I MUNTANER *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, 251.

⁵³ Josep MASSOT I MUNTANER: *El primer franquisme a Mallorca*, 443.

⁵⁴ Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui: 1975-1995*, 36.

⁵⁵ Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, , 298.

⁵⁶ Francesc de B. MOLL: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, 1975, 47-51.

judicis sumaríssims i els morts estesos a les cunetes de les carreteres eren el pa nostre de cada dia, no li valgueren a Moll les excuses de l'excés de feina o de les càrregues familiars i no li quedà més remei -malgrat que les seves conviccions polítiques anassin per un altre cantó- de fer un gest d'adhesió al nou règim. Personalment, crec que a *Els altres quaranta anys*, entre les pàgines 256 i 257 hi ha una fotografia que representa perfectament la situació de Francesc de B. Moll durant la dictadura de Franco. La fotografia, presa el Nadal de 1969, mostra Moll fent una conferència sobre Josep Mª Quadrado, en el saló gòtic de l'Ajuntament de Ciutadella, davant les autoritats civils, eclesiàstiques i -sembla que també- militars, i sota un retrat del Caudillo, que presideix des de dalt tot l'esdeveniment. És aquesta, doncs, la nota més característica de l'obra de Francesc de B. Moll: la seva capacitat d'inserir-se en la cultura oficial, autoritària i centralista del franquisme i, al mateix temps, defensar d'obra i de paraula la cultura autòctona de les Illes.

De tot el que hem vist fins ara se'n pot desprendre com a conclusió que entre els intel·lectuals mallorquins hi hagueren poques «camises velles» i sí moltes «camises noves», o dit d'una altra manera, els discurs falangista pràcticament no va arrelar en la societat mallorquina fins que no s'inicià la guerra civil, i la Falange -ara sense els seus principals caps- va ser usada per dotar de pensament polític el bàndol dels militars rebels a la República i formar (juntament amb els carlins) un moviment social que recolzà el franquisme. Fins i tot els personatges que millor representaven la ideologia feixista, com podia ser el cas de Miquel Villalonga, no s'integraren mai dins les files de Falange Española, i el seu pensament polític estava més en consonància amb la extrema dreta francesa, absolutista, autoritària i tradicional, que no amb el suposat esperit revolucionari del corporativisme que els falangistes calcaren del feixisme italià. Sí que hi hagueren, en canvi, nombrosos casos d'intel·lectuals de dretes, partidaris d'un conservadurisme catòlic (i que varen veure amb terror els intents de revolució social que s'intentaren durant la guerra a alguns indrets del bàndol republicà), els quals, davant l'alternativa d'optar per una república laica que s'anava desviant cap al socialisme, el bolxevisme, o l'anarquisme, no dubtaren en donar suport als militars revoltats, que els asseguraven un rígid ordre, un fervent catolicisme i -allò que tal vegada sigui més important- el manteniment de la propietat privada.

De totes maneres, per als intel·lectuals mallorquins que s'havien nodrit de la cultura de la renaixença, amb la consegüent defensa d'un catalanisme de caire cultural -i en algun cas també polític-, l'element del discurs franquista que més difícil els era de pair era la seva defensa a ultrança de la unitat d'Espanya i el rebuig als particularismes de les nacionalitats i regions que l'integraven. En aquest punt, però, hem de fer un aclariment. Si bé és cert que un dels principis fonamentals de la ideologia franquista era la unitat de les terres d'Espanya, unitat que impedia qualsevol forma d'autogovern, per tímida que fos,⁵⁷ això no significava necessàriament l'uniformisme de l'Estat. La indefinició ideològica del franquisme, que difícilment permetia anar més enllà d'una sèrie de principis que arrencaven dels col·lectius que donaren suport a Franco des del començament de la guerra, conduïa a una gran versatilitat del seu discurs polític, amb el qual hom podia adaptar-se a les noves conjuntures sense haver de modificar substancialment el nucli ideològic del règim. El sistema polític acceptava cert pluralisme, especialment a mesura que s'anava acostant la mort del dictador. És molt significatiu el fet que no sigui fins al 1975, el darrer any de vida de Francisco Franco, quan es reconegui -a través de dos Decrets de la Presidència del Govern: el Decret 1433/75 de 30 de maig i el Decret 2929/75 de 31 d'octubre- la pluralitat lingüística

⁵⁷ Xavier ARBOS, Antoni PUIGSEC: *Franco i l'espanyolisme*, 117.

d'Espanya com un valor digne de respecte i protecció, a més de concedir la llibertat d'emprar les llengües regionals a actes públics de caràcter cultural i a l'ensenyament.

Malgrat que els poders públics treballassin per construir una Espanya cada cop més unida, no podem deixar de banda que a Mallorca durant els quaranta anys de franquisme es continuà produint una activitat cultural autòctona, en alguns casos tutelada per les autoritats, que consideraven bo conservar alguns dels seus trets (el dret civil especial, el folklore, la gastronomia...), però la major part de les vegades aquesta conservació de la identitat pròpia va ser fruit d'esforços individuals de persones concretes que hagueren de lluitar una vegada i una altra contra els entrebancs legals que se'ls imposaven. Tampoc no hem de subestimar el paper important de l'Església Catòlica, que per mitjà d'algunes de les seves publicacions, com ara *Lluc*, donava cobertura als intel·lectuals illencs. Moll explica com el P. Cristòfol Veny aconseguí *el permís per publicar 'Lluc' en vernacle i com ben aviat es va notar no sols el canvi de llengua sinó també el d'orientació i temàtica, més concordants amb les directrius del Concili Vaticà segon*.⁵⁸ Entre el 1962 i el 1967, *Lluc* va ser una revista bilingüe, amb un cinquanta per cent d'articles publicats en català. Un any més tard, el 1968, s'inicià una nova etapa, ara totalment en català. La dirigia el P. Cristòfol Veny; com a subdirector estava el P. Guillem Celià; Josep Maria Llompарт era el cap de redacció i el consell de redacció l'integraven Miquel Gayà, Ramon Andreu, Francesc Barceló Fortuny, Joan Manresa, Gregori Mir i Francesc de B. Moll. L'Església, tot i ser oficialment un dels més fidels aliats del règim de Franco, també va albergar en el seu si alguns dels personatges claus per poder entendre la transició a la democràcia i que impediren que el franquisme caminàs cap al totalitarisme i la uniformitat.

OBRES CITADES

Xavier ARBOS, Antoni PUIGSEC: *Franco i l'espanyolisme*, Barcelona, 1980. [Biblioteca de Cultura Catalana, nº 44].

Georges BERNANOS: *Els grans cementiris sota la lluna* (Introducció, notes i apèndix de Josep MASSOT I MUNTANER i Pietro COPIZ, Traducció d'Antoni-Lluc FERRER), Barcelona, 1981.

Joan BESTARD I COMAS: *Mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà. La seva obra social*, Felanitx, 1994.

Guillem COLOM I FERRÀ: *Entre el caliu i la cendra. Memòries (1890-1970)*, Barcelona, 1972.

Arnau COMPANYY: *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*, Palma, 1993.

Joan ESTELRICH: *La persecuzione religiosa in Spagna* (trad. Mario Puccini), Milano, 1937.

Joan ESTELRICH: *Obres essencials (De Mallorca a Europa)*, a cura d'Andreu MANRESA, Palma, 1987.

Miquel FERRÀ I MARTORELL: "75 anys a Balears», *Diari de Balears* (1r de maig de 1996).

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (I)", *Randa*, 2, Barcelona, 1976.

⁵⁸ Francesc de B. MOLL: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, 1975, 247-248.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (II). Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)", *Randa*, 3, Barcelona, 1976 b.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (III). Tres intel·lectuals davant la guerra civil", *Randa*, 4, Curial, Barcelona, 1976.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (IV). Mites culturals de la postguerra: l'Art (1939-1945)", *Randa*, 5, Barcelona, 1977.

Damià FERRÀ-PONÇ: "Cultura i política a Mallorca (V). Mites culturals de la postguerra: la literatura (1939-1945)", *Randa*, 7, Barcelona, 1978.

Miquel GAYÀ: *Història i memòries*, Ciutat de Mallorca, 1986.

Josep Maria LLOMPART: *La literatura moderna a les Balears*, Palma, 1964.

Josep MASSOT I MUNTANER: *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona, 1978 [Biblioteca Serra d'Or, nº 14, Publicacions de l'Abadia de Montserrat].

Josep MASSOT I MUNTANER: *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme. Col·laboració, oposició, exili*, Barcelona, 1992 [Biblioteca Serra d'Or, nº 110, Publicacions de l'Abadia de Montserrat].

Josep MASSOT I MUNTANER: *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, 1996 [Biblioteca Serra d'Or, nº 162, Publicacions de l'Abadia de Montserrat].

Francesc de B. MOLL: *Els meus primers trenta anys (1903-1934)*, Mallorca, 1970.

Francesc de B. MOLL: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, 1975.

Miguel SERRA: "La fantàstica història de *Baleares*", *Baleares*, número especial commemoratiu del seu 50è aniversari, 13 de juliol de 1989.

Sebastià SERRA BUSQUETS: "El món cultural als 50", *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui: 1975-1995*, Palma de Mallorca, 1995.

Javier TUSELL: *La dictadura de Franco*, Madrid, 1988.

Joaquim VERDAGUER: *Dues històries ferestes* (pròleg de Joan Bonet), Palma de Mallorca, 1987 [Biblioteca Bàsica de Mallorca, Consell Insular de Mallorca].

Jaume VIDAL I ALCOVER: *Llorenç Villalonga (o la imaginació raonable)*, Palma de Mallorca, 1984 [Biografies de Mallorquins, Ajuntament de Palma].

Miguel VILLALONGA: *Autobiografía*, Barcelona, 1947.

RESUM

Aquest article és un breu repàs a l'activitat ideològica i literària dels intel·lectuals mallorquins partidaris del franquisme. Pretenc mostrar l'elasticitat del discurs ideològic franquista Mallorca, comparant el missatge oficialista, arribat des de Madrid, amb la producció cultural pròpia.

ABSTRACT

This article is a brief review of the ideologic and literary activity of the franquist Majorcan people. I try to show the elaticity of the franquist ideological discours in Majorca, comparin the officialist message, that arrived fom Madrid, with the own cultural production.